

СТАНДАРТИ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Оксана Бялик

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація:

У статті розглянуто деякі аспекти нових «Стандартів сексуальної освіти в Європі». Схарактеризовано типи програм і розкрито основні принципи сексуальної освіти, проаналізовано передбачені європейськими експертами результати такої освіти й визначено сучасні стратегії розвитку сексуальної освіти.

Аннотация:

Бялик Оксана. Стандарты сексуального образования : европейское измерение. В статье рассмотрены некоторые аспекты новых «Стандартов сексуального образования в Европе». Охарактеризованы типы программ и раскрыты основные принципы сексуального образования, проанализированы предполагаемые европейскими экспертами результаты такого образования и определены современные стратегии развития сексуального образования.

Resume:

Bialyk Oksana. Standards for Sexuality Education: European dimension. The article studies some aspects of the new «Standards for sexuality education in Europe», it reveals the types of programs and basic principles of sexuality education which are characterized hereinafter. The author analyzes the results of such education foreseen by European experts and defines current strategies for sexuality education development.

Ключові слова:

сексуальна освіта; стандарти сексуальної освіти в Європі; програми сексуальної освіти; учнівська молодь; принципи сексуальної освіти; передбачувані результати; цільові групи; прямі й непрямі партнери.

Ключевые слова:

сексуальное просвещение; сексуального образования в Европе; программы сексуального образования; учащая молодежь; принципы сексуального образования; предполагаемые результаты; целевые группы; прямые и косвенные партнеры.

Key words:

sexuality education, standards for sexuality education in Europe, programs of sexuality education, students, sexuality education principles, expected results, target groups, direct and indirect partners.

Постановка проблеми. Прискорений фізичний розвиток молоді, прагнення її до швидкого входження в соціальний світ дорослих відбувається на тлі визнання прав молодого покоління, розширення можливостей участі молодих людей у всіх сферах життя суспільства. В умовах лібералізації статевої моралі, послаблення виховної функції сім'ї та навчальних закладів, за браком навчально-виховних програм із питань статі й сексуальної поведінки, статево рольова соціалізація молоді перетворюється на стихійний процес.

Останніми роками особливу небезпеку становить зростання в учнівської молоді захворювань, що передаються статевим шляхом, порушень у сексуальному розвитку, збільшення кількості випадкових статевих зв'язків, проституції, а також захворювань на наркоманію та СНІД, що тісно пов'язані з відхиленнями в статевому житті. Все це породжує проблему психологічної й моральної підготовки молоді до здорового способу життя й відповідального батьківства. Саме тому виникла необхідність в організації статевого виховання учнівської молоді.

На думку фахівців, найбільш ефективно статево виховання може бути здійснено в межах відповідних просвітницьких програм у навчальних закладах. На жаль, в Україні система таких заходів практично відсутня. Цьому, безумовно, перешкоджає поширена думка, що цілеспрямоване сексуальне виховання розбещує дітей і підлітків та провокує їх на небажану поведінку. Досвід країн, де відповідні програми

реалізуються, доводить хибність такого міркування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем статевого виховання молоді в країнах Євросоюзу зумовлює не тільки науковий інтерес. Водночас недостатньо досліджена проблема статевого виховання учнівської молоді в зарубіжних країнах, зокрема в країнах Євросоюзу. Але рядом країн накопичений значний педагогічний досвід щодо статевого виховання, формування провідних ідей і розробка практичних методик у цій сфері. Так, у Німеччині порушену нами проблему досліджували науковці Й. Зенде (J. Sende), Р. Борман (R. Bortmann), М. Гемпель (M. Hempel), Ф. Кох (Koch), М. Лішневська (M. Lischnewska), Й. Мюллер (J. Müller), В. Рай (V. Rai), Б. Швенке (B. Schwanke) та ін., у Польщі – М. Браун-Галковська (M. Braun-Galkowska), В. Брейнак (W. Brejnak), З. Издебський (Z. Izdebskij), М. Козакевич (M. Kozakiewicz), В. Оконь (W. Okoń), В. Фіялковський (W. Fijałkowski) та ін., в Об'єднаному Королівстві – Н. Дансансон (N. Dancanson), С. Джонс (C. Jones), П. Махоні (P. Mahony), С. Діксон (C. Dixon), Д. Епштейн (D. Epstein), С. Форрест (S. Forrest) та ін., у Скандинавських країнах – В. Ескрідз (W. Escridge), Ч. Граугард (Ch. Graugaard), Х. Рісор (H. Risor), Т. Бартс (T. Bartz), І. Егеленд (I. Egeland), П. Бенестад (P. Benestad), К. Едгард (K. Edgardh), О. Контула (O. Kontula), Т. Нурміахо (T. Nurmiaho), М. Кузьма (M. Kuzma), С. Сінгч (S. Singh) та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд нових «Стандартів сексуальної освіти

в Європі», аналіз наявних типів програм і передбачених європейськими експертами результатів такої освіти, а також визначення сучасних стратегій розвитку сексуальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність у розробці нових стандартів сексуальної освіти в Європі – це відповідь на потребу в стандартах такої освіти, але ще не було зроблено жодної спроби впровадити такі стандарти на рівні Європейського регіону, тому документ «Стандарти сексуальної освіти в Європі» став першим кроком у досягненні цієї мети на рівні загальноєвропейського освітнього простору. Метою цього документа є сприяння поширенню цілісної системи сексуальної освіти. Актуальність цього видання також зумовлена рядом проблем, спричинених різкими відмінностями між європейськими країнами у ставленні до якості сексуальної освіти в навчальних закладах. На сучасному етапі в школах однієї третини держав-членів країн Європейського регіону, за даними ВООЗ, зовсім немає програм сексуальної освіти, а в деяких країнах її розпочинають тільки з 14-18 років.

Доктор Gunta Lazdane – регіональний радник ВООЗ із сексуального та репродуктивного здоров'я, яка координувала розробку цього документа, зауважує: «Важливою відмінною рисою нового керівництва є те, що в ньому наголошено на необхідності починати сексуальне виховання з моменту народження дитини. У документі також зазначається, яких навичок мають набувати діти та підлітки і які настанови повинні формуватися в певні вікові періоди» [2].

У наявних програмах статевого виховання, як правило, основна увага приділяється біологічним аспектам. «Цього недостатньо, – додає д-р Lazdane. – Нам необхідний новий підхід до сексуальної освіти, на якому базується нове керівництво, де фактичні відомості подаються в контексті цінностей, знань, життєвих навичок тощо» [2].

В основі нового документа, як зазначають експерти, – позитивне уявлення про сексуальність як частину фізичного і психічного здоров'я, а такі теми, як ВІЛ/СНІД, небажана вагітність, сексуальне насилля, розкриті всебічно, в центрі якого – виховання соціальної самостійності й відповідальності людини за себе та за інших людей.

Аналізуючи ситуацію в Європейському Союзі, експерти зауважують, що для позначення курсів сексуальної освіти в різних країнах використовуються їх різні назви, зумовлені й великими відмінностями в змісті такої освіти. До цього часу країни Європи досить слабо взаємодіяли між собою в цій сфері.

Майже вся зарубіжна література щодо сексуальної освіти друкується англійською мовою, а більшість документів в Європі (положення, керівництва, посібники, навчальні матеріали, експертні звіти) публікується національними мовами європейських країн. Тому вони, як правило, недоступні зарубіжному читачеві, а це відразу ж створює помилкове враження, що англомовні програми щодо сексуальної освіти, більшість яких зі Сполучених Штатів, – чи не єдині програми, що реалізуються на практиці [1].

Отже, запропоновані нові стандарти стали першим кроком до створення нормативів сексуальної освіти молоді, що придатні для всього європейського регіону.

Міжнародний огляд наукових досліджень, що дають оцінку програмам сексуальної освіти, проведений ЮНЕСКО, містить перелік програм, які сьогодні впроваджуються в багатьох розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Упровадження деяких програм, які реалізуються в країнах, що розвиваються, здійснюється за зразком і за підтримки розвинених країн, зокрема Сполучених Штатів Америки та Західної Європи.

В історичній глобальній перспективі програми сексуальної освіти можна розділити на три категорії (типи):

Програми першого типу націлені в основному на заклик до утримання від сексуального життя до укладання шлюбу (Програми «Як сказати «ні» або «утримання»).

Програми другого типу передбачають стриманість як можливий вибір, але також припускають ознайомлення з методами контрацепції та практиками «безпечного сексу». Ці програми часто називають «всебічною сексуальною освітою» на противагу програмам «виняткової стриманості».

Є програми, які охоплюють елементи програми другого типу, але розглядають їх у більш широкому контексті розвитку особистості. Саме такі програми лягли в основу нових «Стандартів», що належать до категорії «цілісної сексуальної освіти» і є програмами третього типу [4].

Програми 1-го типу отримали значну підтримку з боку Республіканської адміністрації США в останні десятиріччя. Загалом програми 1-го і 2-го типів характерні для політики США, тоді як у Західній Європі переважають програми 3-го типу, де сексуальність підлітків, як правило, розцінюється не як проблема і загроза (на відміну від США), а як одна зі складових розвитку та збагачення особистості молодої людини.

Підкреслимо, що філософська основа, закладена в програмах третього типу,

відрізняється від філософії програм першого та другого типів тим, що останні «орієнтуються на відчутні результати», приділяючи основну увагу, зокрема результатам, пов'язаним зі статевою поведінкою. Важливими питаннями для оцінки навчальних програм сексуальної освіти першого та другого типів є такі: «Статеві зв'язки розпочинаються в більш пізньому віці», «скорочується кількість сексуальних партнерів» або «зменшується частота статевих зв'язків».

В Європі ж сексуальна освіта орієнтується насамперед на особистісне зростання, тоді як у Сполучених Штатах Америки вона переважно орієнтована на розв'язання проблем або їх запобігання. Є багато різноманітних історичних, соціальних і культурних причин, що пояснюють таку істотну різницю. Це, передовсім, пов'язано з тим, що в Західній Європі сексуальність є мірою прояву й розвитку в підлітковому віці та сприймається не як проблема або загроза, а як джерело особистісного зростання молоді людини [2].

Ураховуючи особливості європейського регіону, ВООЗ, експертами розроблені принципи сексуальної освіти для забезпечення її цілісності.

Серед основних принципів визначені такі:

1. Сексуальна освіта повинна відповідати віку та рівню розвитку молоді, а також враховувати культурне й соціальне середовище існування молоді людини та її статеву належність.

2. Основу сексуальної освіти мають становити сексуальні та репродуктивні права людини, а також цілісна концепція добробуту, що визначає здоров'я особистості.

3. Сексуальна освіта повинна ґрунтуватися на гендерній рівності, самовизначенні та прийнятті різноманітності в поведінці молоді.

4. Сексуальна освіта має починатися з моменту народження.

5. Сексуальна освіта повинна сприйматися як внесок у суспільство, у якому права і можливості надаються як окремим особам, так і спільнотам.

6. Сексуальна освіта має ґрунтуватися на точних наукових даних.

Крім того, за новими стандартами, сексуальна освіта націлена на одержання таких результатів:

1. Сприяти формуванню соціального клімату, що характеризується толерантним і відкритим ставленням до сексуальності, різного способу життя, настановам і цінностям.

2. Поважати сексуальну різноманітність і гендерні відмінності людей, а також усвідомлювати сексуальну ідентичність і розподіл гендерних ролей.

3. Розширити можливості молодих людей щодо прийняття правильних рішень на основі

отриманої інформації та її розуміння, а також відповідальної поведінки щодо себе й свого партнера.

4. Володіти знаннями про тіло людини, його розвиток і функції, особливо щодо сексуальності.

5. Мати можливість розвиватися як індивід, що володіє сексуальністю, вчитися висловлювати свої почуття та потреби, відчувати задоволення від сексуальності й розвивати власні гендерні ролі та сексуальну ідентичність.

6. Отримувати відповідну інформацію про фізичний, когнітивний, соціальний, емоційний і культурний аспекти сексуальності, методи контрацепції, профілактики ІПСШ, ВІЛ і сексуального насилля.

7. Володіти необхідними життєвими навичками, щоб знати всі аспекти сексуальності та міжстатевих відносин.

8. Володіти інформацією про надання й отримання доступу до консультування й медичних послуг, особливо при виникненні проблем або питань, пов'язаних із сексуальністю.

9. Уміти розмірковувати про сексуальність, різні норми й цінності в контексті прав людини, щоб сформуванню власну критичну думку.

10. Уміти будувати сексуальні стосунки на основі взаєморозуміння й взаємоповаги один до одного, мати рівноправні стосунки, що допоможе запобігти сексуальному домаганням та насиллю.

11. Уміти вести мову про сексуальність, емоції й відносини, а також уміти це правильно пояснити [2].

Виходячи з передбачуваних кінцевих результатів, експерти наголошують на тому, що в сексуальній освіті є досить важливими цільові групи (аудиторія, з якою працюють) і партнери, які можуть змінюватися й частково збігатися. Одним із прикладів цього є сама молодь, адже молоді люди сприймаються як найважливіша цільова група, і водночас вони є впливовим партнером, але останнє, на жаль, часто не береться до уваги.

Безумовно, сексуальна освіта триває протягом усього життя, але найбільш необхідною є в дитинстві та юнацтві й повинна відповідати особливостям різних вікових груп на різних соціальних рівнях, оскільки сексуальність є важливим аспектом життя кожної людини.

Ми погоджуємося з експертами в тому, що особливу увагу необхідно приділяти підліткам, які перебувають у вразливому середовищі, тобто мігрантам, сексуальним меншинам, людям з обмеженими фізичними можливостями та людям з недостатнім рівнем освіти. Знання про потреби сексуального та репродуктивного здоров'я цільових груп населення необхідні для розробки

відповідної цілісної програми сексуальної освіти.

Крім того, стратегії сексуальної освіти необхідно розвивати за участю населення. Плідна взаємодія між ученими, особами, що визначають політику держави, педагогами та представниками цільових груп необхідна для формування та впровадження стратегій сексуальної освіти для різних груп суспільства.

Сексуальна освіта в навчальних закладах є сучасною стратегією для взаємодії з великою кількістю дітей і підлітків, але для досягнення такої взаємодії необхідна участь різних партнерів. Як зазначено в нових стандартах, розрізняють дві категорії партнерів: прямі й непрямі, але, незважаючи на це, відмінності між двома категоріями партнерів не завжди очевидні. У сексуальній освіті прямими партнерами є батьки (опікуни), учителі, соціальні працівники, представники груп однолітків і самі молоді люди, медичний персонал і консультанти, тобто всі ті, хто має безпосередній контакт із дітьми та молоддю.

З іншого боку, непрямі партнери також відіграють важливу роль при наданні сексуальної освіти. До цієї категорії партнерів належать особи, які приймають рішення, надають підтримку або захист цільовій групі або конкретній особі. Це насамперед неурядові організації, лідери спільнот, університети, їх керівники, правові та наукові інститути. Релігійні та культурні організації поряд із молодіжними організаціями також є потенційними партнерами, але залежно від обставин і умов можуть виступати в ролі прямих (оскільки мають безпосередній доступ до молоді) або непрямих партнерів. Експертами рекомендується налагоджувати зв'язки, обмінюватися досвідом і співпрацювати з подібними організаціями та інститутами, щоб задіювати цільові групи (групи мігрантів, культурних меншин тощо), навчальний заклад для яких може бути єдиним ефективним джерелом здобуття сексуальної освіти.

На стадії планування цілісної програми сексуальної освіти необхідно розпізнавати партнерів і можливості їхньої участі в освітніх заходах. Зазначимо, що такі партнери повинні пройти відповідну підготовку до того, як вони зможуть забезпечити високоякісну сексуальну освіту.

У нових «Стандартах сексуальної освіти в Європі» експерти виділяють основні рамки та базові вимоги щодо надання послуг у сфері сексуальної освіти. Вони вважають, що однією з важливих умов здійснення цілісної сексуальної освіти є те (і це очевидно, але, водночас, часто ігнорується), що для неї необхідно своє спеціальне місце в навчальних закладах, тобто

сексуальна освіта має бути детально представлена в навчальній програмі. Забезпечення сексуальної освіти має гарантуватися різними установами, наприклад, самою школою, а також контрольними установами. Для того, щоб зробити сексуальну освіту можливою, необхідно надати місце, час і спеціально підготовлений для цього персонал [2].

Як зазначалося вище, цілісна сексуальна освіта охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з фізичним, емоційним, соціальним і культурним аспектами. Водночас вона не повинна зводитися до профілактики захворювань, а передбачати ці аспекти в рамках більш широкого підходу, що виключає осуд; не повинна ґрунтуватися на страхові, а викликати позитивне ставлення до сексуального благополуччя.

Крім того, важливою умовою сексуальної освіти є той факт, що учні повинні завжди відчувати, що вони знаходяться в безпеці, а для цього необхідно шанобливо ставитися до їхнього особистого життя і його меж. Хоча учнів і заохочують бути відвертими, особистим досвідом ділитися не слід, тому що його обговорення в групі може учнів психологічно «травмувати». Для цього необхідно створити атмосферу довіри через вироблення правил, узгоджених у групі. Сексуальна освіта, що враховує гендерні особливості, також сприяє виникненню в учнів відчуття безпеки.

Сексуальна освіта, заснована на базових вимогах, також повинна охоплювати й таке:

- Якість сексуальної освіти підвищується в процесі систематичної участі молоді. Учні не повинні займати пасивну позицію щодо сексуальної освіти, а навпаки, мають відігравати активну роль в організації, здобутті та оцінці сексуальної освіти.

- Сексуальну освіту необхідно надавати інтерактивними методами. Інтерактивний обмін між викладачами/навчальним персоналом і розробниками програми, з одного боку, та учнями, з іншого, відбувається на кількох рівнях і починається з розуміння того, що в процесі здійснення сексуальної освіти учнів необхідно розглядати як рівноправних партнерів. Необхідно враховувати їхній досвід, а їхні потреби й бажання мають важливе значення, коли йдеться про визначення тем і питань, які охоплює сексуальна освіта.

- Сексуальну освіту необхідно здійснювати зрозумілою дітям/підліткам мовою, аби дати учням можливість вивчити відповідну термінологію для поліпшення їх комунікативних здібностей у сфері сексуальності. Європейські науковці переконані, що саме спілкування лежить в основі сексуальної освіти; на практиці

це означає, що викладачеві необхідно відійти на задній план й бути посередником, покращуючи змістовне спілкування між учнями та стимулюючи їх до дискусії.

- Надання інформації у сфері сексуальної освіти повинно здійснюватися безперервно і ґрунтуватися на розумінні того, що розвиток сексуальності – це процес, який триває все життя. Сексуальна освіта – це не одинична подія, а, як наголошують експерти, проект і/або процес розвитку. Більш тісно вона пов'язана з концепцією вікової відповідності: теми повторюються, а інформація розширюється й надається відповідно до віку та стадії розвитку учня. Надання послуг з охорони здоров'я та консультаційних послуг має відповідати потребам молоді, бути доступним і конфіденційним. Молоді люди повинні знати про надання таких послуг, поважати персонал і довіряти йому, щоб у разі необхідності звернутися за допомогою.

- Безперервність сексуальної освіти доповнюється її розгалуженою структурою. Здійснення сексуальної освіти в школах тісно пов'язано, наприклад, із діяльністю центрів охорони здоров'я та консультаційних центрів. Сексуальна освіта також повинна бути пристосована до умов шкільної освіти й надаватися в рамках різних предметів (міждисциплінарно), оскільки різні предмети можуть торкатися різних аспектів у сфері сексуальної освіти, які, проте, є однаковими за своєю значущістю.

- Сексуальна освіта здійснюється в тісній співпраці з батьками та громадськістю з метою створення атмосфери підтримки. Батьки беруть участь у плануванні сексуальної освіти в навчальних закладах. Це означає, що вони будуть повідомлені про здійснення сексуальної освіти до її початку, а отже, матимуть можливість висловити свої побажання та заперечення. Школа й батьки надають підтримку в процесі безперервної сексуальної освіти. Співпраця з іншими зацікавленими сторонами (центрами суспільної і церковної молодіжної роботи, соціального забезпечення молоді, консультаційними центрами, релігійними групами, надання послуг з охорони здоров'я) у сфері сексуальної освіти також дає позитивний результат [2].

Не менш важливим аспектом здійснення сексуальної освіти є компетенція педагогів. Експерти підкреслюють, що педагоги, які задіяні у сфері надання сексуальної освіти, не обов'язково повинні бути професіоналами високого рівня. Учителі, які викладають курси сексуальної освіти, повинні пройти відповідну підготовку (брак педагогів, які пройшли таку

підготовку, не може виправдати того, що сексуальна освіта не здійснюється).

До того ж, сексуальну освіту слід здійснювати паралельно з підготовкою учителів. При підготовці тренінгів, програм повинен враховуватися рівень, на якому педагог здійснюватиме сексуальну освіту – вимоги до програм варіюються залежно від типу школи та вікової групи (наприклад, вихователь у дитячому садку потребує іншої підготовки, ніж учитель середнього навчального закладу).

Експерти в розроблених ними нових стандартах акцентують увагу на тому, що педагогам, по можливості, необхідно проходити підготовку з питань сексуальної освіти; вони мають неупереджено ставитися до предмета та володіти високим ступенем мотивації для його пояснення, повинні твердо вірити в принципи сексуальної освіти, наведені вище. Це означає, що керівництво навчального закладу не повинно чинити тиск на того, хто не хоче здійснювати сексуальну освіту; замість цього вчителів необхідно стимулювати й підтримувати в цьому. Важливою умовою є готовність педагогів піддати аналізу своє ставлення до сексуальності, ціннісним настановам і нормам суспільства, адже вони будуть в учнів зразком для наслідування. Педагогам-«сексологам» необхідна підтримка й можливість спілкування з кваліфікованими фахівцями.

У процесі здійснення сексуальної освіти педагоги повинні наводити факти, а також допомагати учням розвивати відповідні настанови та навички, зокрема такі, як комунікаційні здібності, навички ведення діалогу, здійснення самоаналізу, здатність приймати рішення й розв'язувати проблеми міжстатевого характеру. При поясненні питань сексуального змісту, педагоги повинні використовувати нейтральну термінологію, щоб не образити учнів і проявити повагу до них. Роль педагогів, їх розуміння й підготовка, а також структурні рамки, у межах яких вони можуть діяти, відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні цілісної сексуальної освіти.

Висновки. Завдяки тісній співпраці групи експертів із ряду європейських країн було узгоджено нові стандарти сексуальної освіти, які, як вони сподіваються, будуть використовуватися країнами як керівні принципи при розробці програм цілісної системи сексуальної освіти. Ці стандарти пропонують практичну допомогу в розробленні відповідних навчальних планів і, водночас, можуть бути використані для підтримки інформаційно-пропагандистської діяльності щодо необхідності введення цілісної системи сексуальної освіти в кожній країні.

Нові стандарти, ми переконані, є відправною точкою діалогу про сексуальну освіту з особами, що визначають політику держави, а також із зацікавленими сторонами в цьому на місцях з метою переконання їх у важливості поширення сексуальної освіти або розширення наявних уже підходів до неї.

У процесі розробки чи вдосконалення наявних навчальних планів для середніх навчальних закладів із здійснення сексуальної освіти нові стандарти, без сумніву, необхідно адаптувати до суспільних потреб і соціальної політики конкретної країни, оскільки лише за такої умови вони допоможуть передбачити наступні кроки щодо цілісного підходу до сексуальної освіти, пропонуючи спеціальні керівні принципи, що визначають результати такої освіти.

Уряди ряду країн Євросоюзу, зіштовхнувшись із негативними наслідками сексуальної революції, усвідомили сутність цієї проблеми й намагаються віднайти ефективні шляхи її розв'язання і, що важливо, не через пропагандистський характер здійснення сексуальної освіти, а через створення цілісної системи статевої та сексуальної освіти, де основну увагу буде зацентовано на таких стратегічних завданнях, як реалізація статевої та сексуальної освіти в середніх навчальних закладах на ранньому етапі; здійснення спеціальної підготовки педагогів; залучення до статевого та сексуального виховання церкви, соціальних служб, медичних центрів і консультативних пунктів.

Список використаних джерел

1. A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe [Керівництво по розробці політики в галузі охорони сексуального і репродуктивного здоров'я та захисту прав молоді в Європі]. The Safe Project. Brussels. – Режим доступу : http://www.ySAFE.net/SAFE/documents/Design_ippfpolicy%20guide%20final_Sep07.pdf. IPPF [МФПС] (2008).
2. BZgA/WHO Regional Office for Europe [ФЦПСЗ/Європейське регіональне бюро ВООЗ] Country raperson youth sex education in Europe [Національні нариси про сексуальну освіту молоді в Європі]. Cologne. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sexualaufklaerung.de/cgi-sub/fetch.php?id=489>. (2006).
3. Sexuality Education in the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europa.europa.eu/LUM_BRI. (2012).
4. Sexual rights: an IPPF declaration [Сексуальні права: Декларация МФПС]. London. – Режим доступу : <http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/Sexual+rights+an+IPPF+declaration.htm>. (2008).

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Бялик Оксана Василівна

byalik_o@mail.ru

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
вул. Садова, 28, м. Умань,
Черкаська обл., 20300, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i14.1036

Матеріал надійшов до редакції 03.02.2015 р.

Подано до друку: 19.03.2015 р.

References

1. *A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe.* (2008). The Safe Project. Brussels. Retrieved from: http://www.ySAFE.net/SAFE/documents/Design_ippfpolicy%20guide%20final_Sep07.pdf. [in English].
2. *BZgA/WHO Regional Office for Europe.* Retrieved from :<http://www.sexualaufklaerung.de/cgi-sub/fetch.php?id=489>. [in English].
3. *Sexuality Education in the EU.* (2012). Retrieved from: http://www.europa.europa.eu/LUM_BRI. [in English].
4. *Sexual rights: an IPPF declaration.* (2008). London. Retrieved from : <http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/Sexual+rights+an+IPPF+declaration.htm>. [inEnglish].